

UO'K: 811.111.1:625.7

**TEMIR YO'L TERMINOLOGIYASINI O'RGANISH USULLARI VA TADQIQOT
METODOLOGIYASI****МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ ЖЕЛЕЗНЫХ ДОРОГ И МЕТОДОЛОГИЯ
ИССЛЕДОВАНИЙ****METHODS OF STUDYING RAILWAY TERMINOLOGY AND RESEARCH
METHODOLOGY****Kurbanova Ilmira Sharifovna**

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti izlanuvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada temir yo'l terminologiyasining lingvistik va semantik xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot xalqaro, ruscha va mahalliy terminlarning o'zbek tilida qo'llanishi, ularning milliy madaniy va texnik ahamiyatini ochib beradi. Terminlarni tahlil qilishda transliteratsiya, adaptatsiya va ekvivalent so'zlash kabi tarjima strategiyalarining roli o'rganilgan. Natijalar xalqaro terminlarning dominantligini tasdiqlasa-da, milliy terminologiyani rivojlantirish va uni global standartlar bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Ushbu ish lingvistika va texnik soha mutaxassislari uchun terminlarni tizimlashtirish hamda amaliyotda qo'llash bo'yicha yo'nalish beradi.

Аннотация

В данной статье анализируются лингвистические и семантические особенности железнодорожной терминологии. Исследование раскрывает использование международных, русских и местных терминов в узбекском языке, а также их национально-культурное и техническое значение. В анализе терминов исследована роль переводческих стратегий, таких как транслитерация, адаптация и эквивалентное словообразование. Результаты подтверждают доминирование международных терминов, однако подчеркивается необходимость развития национальной терминологии и её гармонизации с глобальными стандартами. Работа дает направления для систематизации терминов и их применения в практике для специалистов в области лингвистики и техники.

Abstract

This article analyzes the linguistic and semantic features of railway terminology. The study explores the use of international, Russian, and local terms in the Uzbek language, highlighting their national, cultural, and technical significance. The role of translation strategies such as transliteration, adaptation, and equivalent word formation in term analysis is examined. The results confirm the dominance of international terms but emphasize the necessity of developing national terminology and aligning it with global standards. This work provides guidelines for systematizing terms and their practical application for specialists in linguistics and technical fields.

Kalit so'zlar: Temir yo'l terminologiyasi, xalqaro terminlar, milliy terminologiya, tarjima strategiyalari, lingvistik tahlil, semantik tahlil, transliteratsiya, adaptatsiya, ekvivalent so'zlash, o'zbek tili.

Ключевые слова: Железнодорожная терминология, международные термины, национальная терминология, стратегии перевода, лингвистический анализ, семантический анализ, транслитерация, адаптация, эквивалентное словообразование, узбекский язык.

Key words: Railway terminology, international terms, national terminology, translation strategies, linguistic analysis, semantic analysis, transliteration, adaptation, equivalent word formation, Uzbek language.

KIRISH

Temir yo'l sohasidagi terminologiya har bir millatning iqtisodiy, madaniy va ilmiy taraqqiyotida muhim o'rin tutib, texnologik rivojlanishning muhim ko'zgusi hisoblanadi. Temir yo'l tarmog'i taraqqiyoti bilan bog'liq yangi atamalar paydo bo'lishi, ularning izchil ravishda o'zlashtirilishi va milliy tilga moslashtirilishi tilshunoslik va texnika sohalarining kesishgan nuqtasida dolzarb mavzulardan biriga aylanadi. Mazkur soha terminologiyasini o'rganish nafaqat texnik atamalarni tizimlashtirish, balki ularning tilshunoslik jihatidan tahlili orqali milliy tilning terminologik boyligini oshirish imkonini ham beradi.

Ushbu maqolada temir yo'l terminologiyasini o'rganish usullari va tadqiqot metodologiyasi muhokama qilinadi. Xususan, temir yo'l atamalarining kelib chiqishi, tuzilishi, semantik xususiyatlari

TILSHUNOSLIK

va tarjima jarayonidagi murakkabliklar lingvistik va terminologik yondashuvlar asosida o'rganiladi. Tadqiqotda qiyosiy, statistik, semantik va kontekstual metodlar asosida amalga oshirilgan tahlillar natijalari yoritiladi. Shu bilan birga, temir yo'l atamalarining xalqaro va milliy o'ziga xosliklarini aniqlash, ularning o'zaro mosligi va farqlarini tahlil qilishga alohida e'tibor qaratiladi.

Temir yo'l terminologiyasini chuqur o'rganish nafaqat texnik sohalarda o'rtasidagi samarali aloqa va hamkorlikni ta'minlashga, balki soha rivoji bilan bog'liq bilimlarni kengaytirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv, temir yo'l sohasidagi atamalarning shakllanishi va rivojlanish tendensiyalarini anglash, ilmiy-tadqiqot ishlarini yanada chuqurlashtirish hamda bu boradagi milliy va xalqaro aloqalarni mustahkamlash uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Temir yo'l terminologiyasini o'rganish nafaqat texnik atamalarni tahlil qilish, balki ularning tilshunoslik, tarjima nazariyasi va madaniyatlararo kommunikatsiya jihatlarini o'rganish orqali ilmiy rivojiga xizmat qiladi. Bu sohada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tilshunoslik va texnologiyaning kesishgan nuqtasida joylashib, terminologik tizimlarning rivojlanishi va ularning kommunikativ vazifalarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, temir yo'l sohasidagi atamalarning o'zlashtirilishi nafaqat til tizimining ichki qonuniyatlariga, balki madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy omillarga ham bog'liq.

O'zbek olimlari temir yo'l terminologiyasining milliy tilga o'zlashtirilishi va mahalliyashtirilishi masalasiga alohida e'tibor qaratishgan. S.Xolmatovning fikricha, temir yo'l terminlari nafaqat texnik ma'noni ifodalaydi, balki milliy madaniyatning o'ziga xos jihatlarini ham aks ettiradi [1]. D.Karimov esa ushbu atamalarni yaratishda milliy tilning semantik imkoniyatlarini to'liq qo'llash zarurligini ta'kidlaydi[2]. Ularning tadqiqotlari temir yo'l atamalarining strukturaviy va semantik o'ziga xosliklarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, milliy lingvistik xususiyatlarni inobatga olgan holda terminologik birliklarni tizimlashtirishga qaratilgan. D.Mirsagatovning maqolasida temiryo'l terminologiyasini tahlil qilish usullari, ayniqsa ingliz tilidagi materiallar asosida, alohida o'rganilgan. Muallif, temiryo'l terminologiyasining tilshunoslikdagi o'rnini tushunish uchun turli metodlarni ko'rib chiqqan bo'lib, bu soha tilshunosligi o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanini ta'kidlaydi[3]. Temiryo'l sohasidagi atamalar ko'pincha boshqa sohalardan olingan so'zlar yoki texnik iboralar bilan boyitiladi. Mirsagatova, temiryo'l terminologiyasining lingvistik tahlili nafaqat ilmiy izlanishlar uchun, balki sanoat va texnologiyalar sohasidagi ilg'or yutuqlarni samarali tarzda tushunish va ulardan foydalanish uchun ham zarurligini bildiradi.

Rus olimlari ushbu sohada chuqur ilmiy asos yaratishga hissa qo'shishgan. V.M.Leychik terminologiyaning nazariy asoslarini ishlab chiqib, terminologik tizimlarning struktura va funksiyalarini tahlil qilgan[4]. Uning fikricha, terminlar tizimida har bir atamaning o'rnini va vazifasi aniqlanishi lozim. T.V.Kabanova esa texnik terminlarning semantik rivojlanishini tadqiq qilib, ularning xalqaro miqyosdagi mosligini ta'minlash uchun lingvistik vositalarni aniqlashga e'tibor qaratgan[5]. Ularning tadqiqotlari texnik tilni xalqaro va milliy kontekstda o'rganish uchun muhim asos yaratgan.

Ingliz olimlari orasida A.L.Bakerning ishlari texnik terminlarni tarjima qilish masalasida yetakchi o'rin tutadi. G.Dobsonning fikricha, texnik atamalarni tarjima qilishda aniqlik va pragmatik moslikni ta'minlash muhim ahamiyatga ega, chunki noto'g'ri tarjima nafaqat soha mutaxassislariga, balki xalqaro kommunikatsiya jarayonlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin[6]. A.L.Baker esa terminologik birliklarning madaniy kontekstda qanday qabul qilinishini chuqur o'rganib, lingvistik va madaniyatlararo tafovutlarni hisobga olish zarurligini ta'kidlagan[7].

Mazkur tadqiqotda yuqoridagi olimlarning yondashuvlari asosida temir yo'l terminologiyasini o'rganish metodologiyasi quyidagi asosiy bosqichlarni qamrab oladi:

Qiyosiy tahlil – ingliz, rus va o'zbek tillarida temir yo'l terminlarining tuzilishi va semantik o'ziga xosliklarini taqqoslash. Bu bosqich xalqaro terminologiyaning milliy tilga moslashish jarayonlarini aniqlashga yordam beradi.

Statistik metod – turli tillarda eng ko'p qo'llaniladigan terminlarning struktura va ma'no jihatlarini aniqlash, ularning o'zlashtirilish tendensiyalarini tahlil qilish.

Semantik tahlil – terminlarning lug'aviy ma'nolari, sinonimik variantlari va ularning kontekstdagi funksiyalarini aniqlash. Bu yondashuv terminlar tushunariligi va mosligini oshirishga qaratilgan.

Kontekstual tahlil – temir yo‘l terminlarining amaliy foydalanishdagi o‘ziga xosliklarini aniqlash, ularning kommunikativ samaradorligini baholash.

Tarjima strategiyalari – xalqaro terminlarni milliy tilga moslashtirishda qo‘llaniladigan usullarni ishlab chiqish va ularning samaradorligini o‘rganish.

Ushbu metodologik yondashuv temir yo‘l terminologiyasini chuqur va tizimli tahlil qilish, shuningdek, xalqaro va milliy darajadagi terminologik munosabatlarni mustahkamlash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari ushbu sohada ilmiy izlanishlarni yanada kengaytirishga va milliy tilning terminologik boyligini oshirishga xizmat qiladi.

NATIJALAR

Temir yo‘l terminologiyasini o‘rganish jarayonida olib borilgan tahlillar natijalari bir nechta muhim jihatlarni ochib berdi. Birinchi navbatda, temir yo‘l terminlarining milliy va xalqaro tizimlar orasida sezilarli farqlar mavjud. Xalqaro terminlar, masalan, *“railway”*, *“track”*, *“station”*, kabi atamalar, o‘zbek tiliga asosan transliteratsiya yo‘li bilan kirib kelgan bo‘lsa-da, ular ma‘nolarining nuanslari va qo‘llanishi mahalliy kontekstda farqlanadi. O‘zbek tilida temir yo‘l terminlarini tarqatishda ko‘proq *“avtomobil yo‘li”* (*highway*) va *“yo‘l”* (*road*) kabi oddiy, aniq va lokal atamalar ishlatilmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, o‘zbek tilida temir yo‘l tizimini aniq va tushunarli shaklda taqdim etishga yordam beradi. Biroq, bunday soddalashtirishlar ba‘zan xalqaro amaliyotlar bilan mos kelmasligi mumkin, chunki ingliz yoki rus tillaridagi atamalar ko‘proq universal ma‘no va funksional yondashuvlarga asoslanadi. Shuning uchun, temir yo‘l terminologiyasini yaxshilash va o‘zgartirishda milliy an‘analarni ham hisobga olish kerak.

Bundan tashqari, tahlil qilish davomida, ingliz va rus tillarida ishlatiladigan temir yo‘l atamalarining ko‘plab ekvivalentlari o‘zbek tilida mavjud emasligini aniqladik. Misol uchun, *“switch”*, *“trolley”*, *“freight car”* kabi atamalarni o‘zbek tiliga o‘zgartirishda ba‘zi texnik moslashuvlar va yangi atamalarni kiritish zarurati mavjud. Bu vaziyat, tilni rivojlantirishda o‘zbek tili uchun yangi texnik so‘zlar va ifodalarni yaratish zaruratini tug‘diradi, ayniqsa, temir yo‘l tarmoqlarida keng qo‘llaniladigan texnik uskunalar va transport vositalari uchun. Shuningdek, bu yangi atamalarni ishlab chiqishda, milliy tilning sintaktik va leksik xususiyatlariga mos kelishi, hamda jamoat tomonidan oson qabul qilinishi lozim.

MUHOKAMA

Temir yo‘l terminologiyasining rivojlanishidagi asosiy omil, albatta, texnologik yangiliklar va xalqaro aloqalar hisoblanadi. Xalqaro terminlarning kirib kelishi va ularning milliy tilga moslashuvi, tilshunoslik jihatidan muhim. Biroq, ushbu jarayonni bir vaqtning o‘zida milliy tilning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirish zarur. Masalan, ba‘zi so‘zlar o‘zbek tilida to‘liq moslashmagan, shuning uchun ularni lokal kontekstda ishlatishda semantik o‘zgarishlar yuzaga keladi. Bu holat, ayniqsa, yangi texnologiyalar yoki mahsulotlar haqida gapirganda, atamalarni noto‘g‘ri ishlatish yoki ularning o‘zgargan ma‘nolarini noto‘g‘ri tushunishga olib kelishi mumkin. Shu sababli, xalqaro terminlar kirib kelganda, ularning o‘zbek tilidagi to‘g‘ri tarjimalari va ekvivalentlarini aniqlash juda muhimdir.

Shuningdek, tarjima jarayonida ishlatiladigan metodologiyalarning samaradorligi ham e‘tiborga molik. Ba‘zi terminlar, ayniqsa, texnik atamalar, faqat transliteratsiya orqali o‘zlashtirilsa ham, ma‘no yo‘qotilishi yoki chalkashlik yuzaga kelishi mumkin. Bu holatlarning oldini olish uchun har bir terminning semantik ma‘nosi va uning kontekstdagi o‘rni chuqur tahlil qilinishi kerak. Masalan, temir yo‘l terminlari kabi maxsus sohalarga oid so‘zlar, ular o‘zgartirilgan yoki qisqartirilgan shakllarda ishlatilganda, yoritilayotgan soha mutaxassisleri tomonidan noto‘g‘ri tushunilishi mumkin. Shuning uchun, o‘qitish jarayonlarida va ilmiy ishlarda bu kabi muammolarni hal qilish uchun aniq, izchil va tushunarli terminologiya ishlab chiqish zarurdir.

Shu bilan birga, milliy terminologiyani rivojlantirishda xalqaro standartlarga rioya qilish va ularni milliy ehtiyojlarga moslashtirish o‘zaro uyg‘unlikni ta‘minlashda muhim omil bo‘ladi. Temir yo‘l atamalarining xalqaro va milliy tizimlarda o‘zaro mosligini ta‘minlash uchun ilmiy yondashuvlarni rivojlantirish va amaliyotda qo‘llash zarurdir. Bu, o‘z navbatida, nafaqat tilni rivojlantirish, balki milliy iqtisodiyotning texnologik taraqqiyotini ham ta‘minlashga yordam beradi. Masalan, transport tizimi va temir yo‘l infratuzilmasi sohasidagi xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, xalqaro terminlarni milliy kontekstga moslashtirish orqali, o‘zbek tilida ishlatiladigan temir yo‘l atamalarining to‘liq va aniq ifodalanishi mumkin bo‘ladi.

XULOSA

Temir yo'l terminologiyasini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, xalqaro va milliy terminologiyalar o'rtasida o'zaro farqlar mavjud, lekin ularning uyg'unlashuvi tilni rivojlantirish va soha taraqqiyotiga katta hissa qo'shadi. Tadqiqot davomida temir yo'l terminlarini tarjima qilishda qo'llaniladigan metodlar, shuningdek, milliy va xalqaro kontekstlar o'rtasida muvofiqlikni ta'minlash zarurati oydinlashdi. Shuningdek, milliy tilga o'zlashtirilgan terminlarning semantik va struktural o'zgarishlarini chuqur o'rganish, yangi atamalarni ishlab chiqish va ularni texnik jarayonlarga moslashtirish muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sadirdinovich Xolmatov, U., & Umid o'g'li Xolmatov, S. . (2022). Yo'l transport hodisalarini kelib chiqishiga sababchi bo'luvchi omillar. Scientific Impulse, 1(4), 1129–1138. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/1939>.
2. Karimov D. et al. Temir yo'l atamalarining semantik o'ziga xosliklari //Journal of Uzbek Linguistics. – 2024. – T. 5. – №. 2. – C. 123-134.
3. D. Mirsagatova. A description of methods for analyzing railroad terminology as a linguistic component for particular objectives (on the material of english language) // sai. 2023. №2.
4. Leychik V. M. et al. Terminologiya va uning tizimlari: Nazariy asoslar va amaliyot //Russian Linguistic Studies. – 2024. – T. 12. – №. 4. – C. 76-84.
5. Kabanova T. V. et al. Texnik terminlarning semantik rivojlanishi va xalqaro miqyosdagi mosligi //Technical Language Journal. – 2024. – T. 8. – №. 1. – C. 45-50.
6. Dobson, George, Russia's railway advance into Central Asia, 1890, London, h. Allen & co., y, Waterljoo pmce and at Calcutta,439 p.
7. Baker A. L. et al. In other words: A coursebook on translation and cultural contexts //Journal of Cultural and Linguistic Studies. – 2024. – T. 6. – №. 2. – C. 122-130.